Elna Siv Kristoffersen

Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger

Karoline Kjesrud og Nanna Løkka (red.):

Dronningen i vikingtid og middelalder

Spartakus, Oslo

2017, 426 sider, ISBN 978-82-304-0182-8

«Det som gjorde dronninger til dronninger»

I bokens innledningsartikkel legges premisser gjennom perspektiver og målsetninger. Forfatterne ønsker å belyse dronningrollen innenfor ulike kontekster gjennom vikingtid og middelalder, og hvordan den ble «skapt, endret og kommunisert gjennom sosial praksis, litteratur, kunst og religion» (Kjesrud og Løkka, side 11). Boken vil løfte frem uformelle strukturer, sosiale relasjoner og nettverk, tankesett og verdier som har virket implisitt. Den vil fremheve dialogen mellom det religiøse idealet og den historiske rollen og tone ned den tradisjonelle inndelingen i direkte og indirekte makt. Målsetningene blir fulgt opp i stor grad gjennom de tretten påfølgende artiklene, mer eller mindre eksplisitt og på ulike måter, da de er koblet til forskjellige fagtradisjoner og kilder. Slik er boken en helhet, samtidig som den følger opp intensjonene om et mangfold. Jeg har funnet en og annen trykkfeil, og stedvis mangler tekstreferanser i litteraturlisten. Dette forringer imidlertid ikke det solide inntrykket boken gir.

På tvers av faggrenser og gjennom et mangfold av kilder

Forfatterne representerer ulike fagfelt, og dronningene trer derved frem i et mangfold av kilder – skaldedikt, kongesagaer, illuminerte bønnebøker og ridderromaner, runeinnskrifter, lover, segl, diplomer – og sjakkbrikker. Navnløse, men nære, trer de frem gjennom gravminner. Flere av kildene er tidligere lite vektlagt og ikke sett i sammenheng. Det har flere forfattere latt seg utfordre av (se for eksempel Pedersens artikkel). Bokens tilnærming på tvers av fag og kilder gjør den til et verdifullt bidrag også av mer generell metodisk betydning.

Eldre norsk historie – vikingtid og middelalder

Bokens tidsramme utgjør en periode med gjennomgripende samfunnsendringer, der rammer og handlingsrom forandrer seg og bidrar til et mangefasettert bilde av dronningrollen. Vikingtiden er en naturlig avgrensning bakover i tid, og artiklene som bygger på arkeolo-

gisk materiale, faller godt inn i sammenhengen og viser betydningen av kontinuiteten bak de skriftlige kildene og den direkte kunnskapen som ligger i materiell kultur. Forfatterne av innledningskapittelet åpner for at rollen kan ha forgjengere også i tiden før. Tankene går raskt til folkevandringstidens kvinneskikkelser hvis identitet i døden var representert med store forgylte, dyrestildecorerte spenner, vakre nøkkelknipper av bronse, glassbegre og amuletter av gull med Odin-motiv.

Dronningbegrepet

I dronningbegrepet inkluderer forfatterene en konges kone, mor eller enke, medregent, kvinnelig lederskikkelse, husfrue og kvinne av kongeslekt, førkristne gudinner og Maria som himmeldronning. Og gjennom boken møter vi et anselig knippe dronninger, først de navnløse, som likevel kan være svært tilstedeværende gjennom sine graver: himmeldronningen Maria selv, den romerske keisermoren Helena, og så følger de – middelalderdronningene – handlekraftige og eggende tidlig i perioden, kronede, høviske i høymiddelalderen, og sent i middelalderen og sist i boken den regjerende Margrete Valdemarsdatter, samt en hel rekke av kjærlighetshungrende og utspekulerte dronningfigurer i ridderromanene.

Dronningrollens forbilder

Maria og hennes regalier var i den kristne middelalderen et ideal for dronningrollen – som kongsmor, «opphøyer av visdom» og «tilrettelegger for kunnskap» (Kjesrud, side 51). Den jordiske dronningen henter legitimitet og autoritet fra himmeldronningen (Myrvoll). Et av Marias symboler er kronen, og kroningen i kirken markerer foreningen av det religiøse og det verdslige, rollen ble opphøyet og institusjonalisert (Kjesrud; Bandlien og Hoel). Rollen ble mer eksklusiv, forsterket av tronfølgerloven der bare én kan være ektefelle og føde tronarvingen (Myrvoll; Stang; Jørgensen).

Kroningen fremhevet herskerparet (Bandlien og Hoel). Forestillingen om herskerrollene som utfyller hverandre, er forankret tilbake i vikingtiden gjennom gravminner og runesteiner, og til tiden før, gjennom gullgubbenes fremstillinger (Pedersen).

Dronningidealet fra Romerriket – Helena – kombinerer nettopp verdslig makt og religion i sin herskergjerning gjennom politisk autoritet, religiøs fromhet og verdighet (Lindhagen). Gjennom kappen og korset uttrykker hun gudegitt autoritet og rett til tronen. Hun representerer en ny forståelse av hva en selvstendig, ledende kvinne kunne gjøre politisk, og fremstår som et bindeledd mellom hedensk og kristen tid. Feminine krefter, representert av droningtypene Gyda og Sunniva, spiller en avgjørende rolle også i etableringen av det kristne kongedømme i Norge, fremstilt ved «mytiske undertoner» i sagaene, som et samspill mellom feminine og maskuline krefter (Jørgensen, side 205).

Sjakkdronningene fra Lewis fremviser den ideelle dronningrollen i en overgangsfase da høviske idealer fortrenger den gamle krigerkulturen (Stang). Tronende, med krone, kappe og kjortel, uttrykker de autoritet, verdighet og sinnsbeherskelse, klokskap og fruktbarhet.

De vakre bønnebøkene til Margrete Skulesdatter og Kristina Håkonsdatter understreker idealet om fromhet, og bidro slik til å oppfylle forventningene til rollen – som rekvisitter i en «iscenesatt fromhet» (Bø, side 293). Liturgiske bøker var også kvinners viktigste kilde til det skrevne ord.

Flere av forfatterne viser hvordan dronninger, ofte i det handlingsrommet som motstridende idealer gir, selv påvirket og formet rollen – og samfunnet rundt seg. Bandlien og Hoel (side 326) vektlegger innføringen av europeisk kultur: dronningene var ikke bare «med på å skape en europeisk kultur og identitet, men de formet også aktivt sine roller og identiteter som kvinner og dronninger gjennom kulturelle strategier.»

Kulturstrategier

De «fremmede» dronningene representerte kulturmøter, kom med kulturell kapital, og skapte handlingsrom og strategier gjennom språkkunnskaper, kunst, bøker og tekster de lot oversette (Bandlien og Hoel). Kunnskapen om høvisk europeisk kultur – holdninger, forestillinger og symboler – fikk konsekvenser for historiens fremstilling av dem selv, for rollen og omgivelsene. Det gjorde også religiøse og intellektuelle nettverk. Slik utrettet den skotske Margrete Alexandersdatter mye i sitt korte, toårige liv som dronning i Norge. Andre kulturelle strategier var Anne av Bøhmen, Mathilda av England og Eufemia av Rügen.

I de oversatte ridderromanene møter vi et fargerikt mangfold av dronningskikkelser i handlinger som ofte blir drevet frem i jakten på kjærlighet (Budal). De underholdende tekstene gir uttrykk for oppfatninger om egenskaper som ble vurdert som høvelige, men også om egenskaper til skrekk og advarsel. Budal får frem kompleksitet og motsetningsfylte elementer i rollen, og ser i romanene et behov for å håndtere kvinnelighet litterært. Slik oppfattes «møykonge» som et uttrykk for allmenn uro over kvinner med høy status.

Gjestebud og gaver – alliansemiddel og fredsvever

Kvinnelige lederskikkelsers rolle ved formaliserte gjestebud og drikkeritualer, symbolisert gjennom ombæringen av drikkebeget, har lang kontinuitet, og er forankret i tiden forut for bokens tidsramme. Den vidtrekkende betydningen av vertinnerollen er behandlet i flere av artiklene (Løkka; Pedersen; Stang; Aannestad og Glørstad). Løkka ser drikkebeget som symbol på verdighet, og kobler det til religiøs kult og juridisk betydning, forsegling av avtaler og edsinngåelse, samt forvaltning og overføring av kunnskap.

Som «hallens hersker» skulle hun ta godt imot stormenn og krigere, og kjenne igjen de fremste blant dem, de som fikk beget først (Bandlien og Hoel). Hun opprettholder slik det sosiale hierarkiet, og vever forholdet mellom kongen og hans menn og kongens menn imellom. Rollen som fredsvever og konfliktløser får betydning i politiske anliggender også utenfor hallens vegger gjennom allianser, giftermål, gaver og ved aktivt å søke politiske løsnings- og vennskap. Slik fører de kongens politikk, men også sin egen for å oppnå ære og makt, oppfordre til hevn eller veve fred (Bandlien og Hoel; Jørgensen; Orning). Dronning Astrid Olofsdatter er en av dem som på egne vegne lovet vennskap og knyttet lojalitetsbånd styrket gjennom gjestebud og gaver (Myrvoll).

Egging og råd

Flere dronninger, ofte forførende kongsmødre, slik som den handlekraftige og trollkyndige Gunnhild, lar menn handle for seg, og får en politisk rolle gjennom egging (Jørgensen; Orning) (egging i betydningen hisse opp). Når kvinneidealet blir mer feminint, gjennom

Maria-idealet, blir denne sterke, norrøne kvinnerollen problematisk, og rollen som inspirator og motivator, med innflytelse på kongens avgjørelser, blir mer fremhevet. Slik avdramatiserte Margrete Skulesdatter konflikten mellom Håkon Håkonsson og hertug Skule, og sikret fred og forsoning.

Selvstendig maktutøver – «ta den vennlig fra ham» (om Margrete og Akershus festning)

I senmiddelalderen kunne dronningen i større grad utøve makt i kraft av seg selv, da idealet om kyskhets «bidro til at en from og kvinnelig regent lettere kunne legitimere sin politiske handlekraft» (Bandlien og Hoel, side 325). Dronninger som Gunnhild og Åsa deltok på rådsmøter og tok del i styringen, mens Astrid, som hylles i skaldedikt, talte på tingen, rådde over soldater og tilbød betydningsfullt vennskap (Myrvoll; Jørgensen). Margrete Valdermarsdatter er middelalderens regjerende dronning – en smidig, viljesterk, målbevisst, diplomatisk og pragmatisk riksstyrer som balanserte motstridende krefter i et stort og sammenfattende rike (Iversen). Hun har sammen med Blanca og Filippa utstedt og beseglet brev og bokstavelig talt satt sitt merke i historien i segl og dekreter (Nyquist). Blanca vikarierte for kongen, kvitterte for regnskaper og garanterte for lån (Bandlien og Hoel).

Minnesmerker i kraft av seg selv

Aannestad og Glørstad peker på den anerkjennelse av den dødes betydning som uttrykkes i båtbegravelsene, og løfter frem betydningen av det spesifikke settet av bakenforliggende rituelle handlinger. De vektlegger slike handlinger som «en integrert del av vikingtidens sosiale og politiske makt» og ser gravene som uttrykk for vidtrekkende allianser og «ansvarsområder som strakte seg mot andre landsdeler og andre land» (Aannestad og Glørstad, side 177–178). Oseberggraven er båtbegravelsen fremfor noen, et enormt minnesmerke over (to?) kvinnelige lederskikkelser, et inntrykk som blir forsterket av de omfattende rituelle handlingene bak dette monumentet (Pedersen).

Oppsummering

Gjennom boken har jeg lært, forstått og reflektert. Persongalleriet som har trådt frem fra mangfoldet av kilder, har lært meg historie gjennom et kvinneperspektiv. Jeg har møtt fascinerende kvinner som har satt sine merker, og jeg har forstått at en dronning er ikke bare en dronning, men at det gjemmer seg et mangfold av roller i dette begrepet. Jeg har latt meg berøre av blikk inn i situasjoner i dronningers liv som gir forståelse gjennom spesifikke hendelser – noen dramatiske og underholdende, mens andre evner å skape nærhet. Det gjør beretningen om Margrete Skulesdatter, som i avmakt og fortvilelse bryter ut i tårer (Orning), og også hennes antakelig høyt skattede bønnebok (Bøe).

Boken oppfyller sine intensjoner med å nansere maktbegrepet, fremheve de kvinnelige lederskikkelsenes sammensatte roller og dronningenes egne innflytelsessfærer. Den er vakker, med godt gjengitte illustrasjoner som bygger opp om og løfter emnet.

Og, ja – boken er en dronning verdig!